

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKİLÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI

AĞRI İSYANLARI (1926–1930)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN KILINÇ

İSTANBUL 2006

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKİLÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI

AĞRI İSYANLARI (1926–1930)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN KILINÇ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. CEMİL ÖZTÜRK

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Orhan Kılınç'ın "Ağrı İsyanları (1926-1930)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Cemil Öztürk
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Prof.Dr.Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..24../11...../ 2006 tarih ve ..20-6.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	III
SUMMARY.....	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ: OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KÜRTÇÜLÜK HAREKETLERİ VE KÜRT İSYANLARI	0
1. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ KÜRTÇÜLÜK HAREKETLERİ VE KÜRT İSYANLARI	21
1.1. Mütareke Döneminde Kürt Örgütlenmeleri.....	21
1.2. Heyet-i Temsiliye ve TBMM'nin Kürtçülük Hareketlerine Bakışı.....	22
1.3. Mütareke Döneminde Kürt İsyanları	23
1.4. Lozan Antlaşması'nda Kürt Sorunu.....	27
1.5. Azadi Örgütü; Faaliyetleri ve Amaçları.....	29
1.6. Şeyh Said İsyanı.....	32
2. BÖLÜM: AĞRI İSYANINI ETKİLEYEN SEBEPLER VE İSYANDA DIŞ DESTEK SORUNU	41
2.1. Toplumsal Yapı ve Aşiret Yaşamının Etkisi	42
2.2. Hoybun Cemiyeti'nin Rolü ve İsyanın Kürtçülük Boyutu	45
2.3. Komşu Devletlerin Ağrı İsyanı'ndaki Etki ve Rollerini.....	54
2.3.1. İran'ın Ağrı İsyanı'ndaki Etkisi ve Rolü	54
2.3.2. İngiltere'nin Ağrı İsyanı'ndaki Etkisi ve Rolü	68
2.3.3. Sovyetler Birliği'nin Ağrı İsyanı'ndaki Etkisi ve Rolü	73
2.3.4. Ağrı İsyanı'nda Diğer Dış Faktörlerin Etki ve Rollerini	77
a) Fransa	77
b) Ermeniler	78
3. BÖLÜM: AĞRI İSYANI.....	80
3.1. İsyân Bölgesinin Genişliği ve Yeryüzü Özellikleri	80
3.2. İsyânın Başlaması ve Yayılması	81
3.3. 1926–1930 Döneminde İsyânı Bastırma Girişimleri	87
3.3.1. Birinci Ağrı Harekâtı	87
3.3.2. İkinci Ağrı Harekâtı	90
3.4. 1930 Büyük Ağrı Tedip Harekâtı	98
3.4.1. Harekât İçin Yapılan Hazırlıklar.....	98
3.4.2. Kuşatma Altındaki Ağrı İsyancılarına Yardım Çabaları	107
3.4.3. Ağrı Dağı Kuşatması ve Asilerin İmhası	115
SONUÇ.....	126
EKLER.....	131
BİBLİYOGRAFYA.....	160
ÖZGEÇMİŞ.....	167

ÖZET

Ağrı İsyanı, 1926–1930 yılları arasında, bugünkü Ağrı ili sınırları içerisindeki Büyük ve Küçük Ağrı dağları ile yakın çevresinde ortaya çıkmış bir Kürt isyanıdır. İsyanın başlamasındaki en etkili unsurlar, bölgede geçmiş çok eskilere dayanan eşkıyalık olayları ve hükümetin Şeyh Said İsyanı sonrasında, sorun çıkarma eğiliminde olan bazı kişileri batıdaki illere göndermek istemesidir. Ancak bu sıradan asayiş olaylarının büyüyen bir isyan haline dönüşmesi, Hoybun örgütünün bölgeye el atmasından sonradır. Hoybun örgütü, yurtdışında bazı Kürt ve Ermeniler tarafından 1927 yılında kurulmuştur. Türkiye Kürtlerini kışkırtarak genel bir başkaldırı tertipleme hedefindeki örgüt, Ağrı bölgesindeki olayları kullanarak bu hedefine varmak istemekteydi

1926 ve 1927 yıllarında, Ağrı Dağı ve çevresindeki engebeli araziye sığınmış isyancılara karşı iki askeri harekât düzenlenmiş fakat olumlu sonuç alınamamıştır. Olumsuz arazi koşulları ve isyancılardan İran topraklarına geçmeleri, arzulanan başarının elde edilmesini engellemiştir. Hükümetin, 1927–1928 yıllarında af kanunları çıkardığını ve isyancılara yönelik barışçıl bir yaklaşım izlediğini görmekteyiz. Ancak hükümetin bu yaklaşımı, Hoybun örgütünün karşı propagandaları nedeniyle istenen sonucu vermemiş ve isyanın daha fazla kan dökülmeden sona erdirilme fırsatı kaçırılmıştır. Ayrıca ilerleyen dönemde, isyancı çetelerin yurt içinden ve İran sınırından yaptıkları saldırılar artmıştır. Bu dönemde İran'ın, kendi topraklarını Türkiye'ye karşı bir saldırı üssü olarak kullanan isyancıları engellemediği ve bir şekilde onları koruduğu söylenebilir.

1930 yılı sonbaharında, siyasi ve diplomatik tedbirlerle desteklenen büyük bir askeri harekât daha yapılmıştır. Bu harekâta asilerin büyük bir kısmı yok edilmiş, bir kısmı ise İran'a kaçmıştır. İsyanda ele geçen ya da isyana katıldığından şüphelenilen zanlılar ise Adana Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmış ve suçlu görülenlere çeşitli cezalar verilmiştir.

SUMMARY

The Ararat rebellion between 1926-1930 is a rebellion of the Kurdish people of the Big and Small Ararat mountains and its environment within the borders of the today's province Ağrı. The most important factor of the rebellion was the banditry with a long history in this region and the plan of the government of dispatching some problematic people to Western provinces, especially after the Sheikh Said rebellion. But, growing up and turning such ordinary public security incidents into a big rebellion arouse after the entry of the Hoybun organization into this region. The Hoybun organization had been established abroad by some Kurds and Armenians in 1927. This organization aiming to organize a common revolt by whipping up the Kurds of Turkey, tried to reach its goals by using the incidents in the Ararat region.

In 1926 and 1927 two military operations had been organized against the rebels hiding at the uneven land of the Ararat mountain and its environment, but no successful results could be obtained. Unfavorable terrain conditions and the passing of the rebels to the Iran had prevented the desired success. We may see that the government has enacted laws of mercy and followed a more peaceful approach between 1927 and 1928 in regard of the rebels. But the approach of the government could not reach the desired goals because of the counter-propaganda of the Hoybun organization and the possibility to end up the rebellion without spilling more blood had been missed. Furthermore, the attacks of the rebelling gangs from domestic and the Iran border had increased. We may say that the Iran did not prevent the rebellion to make use of their land as a base for their attacks against Turkey, but protected them in some way.

In fall 1930, again a big military operation had been made, being supported by political and diplomatic measurements. During this operation a great part of the rebels had been cleared off and another part flew to the Iran. Suspects being caught or being under suspicion of participating at the rebellion had been judged by the Adana Criminal Court and the those being found guilty had been punished by various penalties.

KISALTMALAR LİSTESİ

A. g. e.	Adı geçen eser
A. g. md.	Adı geçen madde
A. g. m.	Adı geçen makale
B. C. A.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
B. E.	Başvekâlet Evrakı
Bk.	Bakınız
B. T. T. D.	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
c.	cilt
çev.	çeviren
s.	sayfa
T. B. M. M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T. C. B. K. M.	Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü
T. C. B. M. M.	Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü
T. C. D. V. E. U. U. M.	Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Emniyet Umumiye Umum Müdürlüğü
T. C. D. V. U. J. K.	Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Umum Jandarma Kumandanlığı.
T. C. H. V. İ. M.	Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti İstihbarat Müdürlüğü
T.İ.H.	Türk İstiklal Harbi

ÖNSÖZ

Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi” Ana Bilim Dalındaki yüksek lisans eğitimi kapsamında hazırlanan bu tezin konusu; “1926–1930 Ağrı İsyanı”dır. Tez, giriş bölümüyle birlikte dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki siyasi Kürtçülük hareketleri ve Kürt isyanları incelenmiştir. Osmanlıların Kürt aşiretleriyle ilk ilişkileri, II. Mahmut ve II. Abdülhamit dönemi doğu politikaları, II. Meşrutiyetle birlikte oluşmaya başlayan ve I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası boyuta taşınan siyasi Kürtçülük hareketleri bu bölüm kapsamındadır. Kronolojik bir sırada ele alınan konular, fazla ayrıntıya inilmeden fakat genel ve önemli noktaları içerecek bir şekilde sunulmuştur.

Birinci bölümde; Mütareke döneminden Ağrı İsyanı’na kadar geçen süredeki Kürt isyanları ve siyasi Kürtçülük çabaları incelenmektedir. Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Atatürk’ün konuya yaklaşımı, Lozan Barış Antlaşması’nda Kürtlerin konumu ve Şeyh Said İsyanı, bu bölümün önemli konularıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş zeminindeki bu olay ve tartışmalar, sonuçları itibariyle günümüze de ışık tutmaktadır.

İkinci bölümün konusu; Ağrı İsyanı’nı doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen faktörler ve o dönem Türkiye’nin komşusu olan devletlerin isyana yaklaşımlarıdır. Bölgede, varlığı hala tam olarak ortadan kaldırılamayan feodal yaşam tarzının insanlara yüklediği; düzene ve kanunlara saygısız, yağmacı, itaatsizlik kültürünün, Hoybun örgütü tarafından isyana nasıl dönüştürüldüğü, bu bölümde ele alınmıştır. İran, İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa ve Ermenilerin isyan konusundaki tavırları ayrı ayrı incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde; isyanın başlaması, gelişmesi, Türk hükümetinin konuya yaklaşımı, isyanı bastırmaya yönelik askeri harekâtlar, isyanın bastırılması ve isyancıların sonu gibi konular yer almaktadır.

Yakın tarihimizdeki en önemli Kürt isyanlarından biri olan Ağrı İsyanı üzerinde daha önce kapsamlı ve ciddi bir bilimsel çalışmanın yapıldığı söylenemez. Konu üzerine yazılmış kitaplar çoğunlukla bazı gazeteci ve

araştırmacıların çalışmalarına ya da söz konusu olayın içinde yer almış kişilerin anılarına dayanıyor. Bunlar ise ya bir düzenden yoksun, yığılmacı bir özellik göstermekte ya da inanılmaz bir taraflılık barındırmaktadır. Özellikle Kürt kökenli yazarlar tarafından kaleme alınan bazı kitap ya da bağımsız metinler, akıl almaz abartı, duygusallık ve ağdalı anlatımlarıyla bir tarih incelemesinden çok bir melodramın teksti gibi görünüyor. Bilimsel yönden bir değer taşımayan bu çalışmalar, Türkiye'nin Kürt kökenli yurttaşlarını kışkırtan ve genelde alışıldık bir şekilde barış ve demokrasiden söz etmelerine karşılık; düşmanlık, nefret ve bölücülük propagandası yapan içerikleriyle dikkate değerdirler. Herhangi bir kaynağa dayanmadan fütursuzca iddialar ileri süren çalışmaların bol olduğu Kürt isyanları ve onun bir parçası olan Ağrı İsyanı konusunda, ciddi bilimsel çalışmalara ihtiyaç olduğu kuşku götürmez.

Bu çalışmanın hazırlanmasında olabildiğince birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterildi. Bu bağlamda dönemin Türkiye gazeteleri, en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Her ne kadar ulaşabildiğimiz tüm gazetelerden yararlanma yoluna gitsek de gazetelerde yer alan haber ve yorumların neredeyse her gazetede aynı olması dolayısıyla, gazete sayısının konuya bir zenginlik sağladığı söylenemez. Bölgede görev yapmış, dönemin İngiliz diplomatlarının yazışma ve raporları yararlanılan bir diğer önemli kaynaktır. Değerli araştırmacı Bilal N. Şimşir'in "İngiliz Belgelerinde Türkiye'de Kürt Sorunu 1924-1938" adlı kitabında İngilizce olarak bulunan konuyla ilgili bu yazışma ve raporları, İngilizce öğretmeni ve çevirmen arkadaşım Yasemin Pehlivan Türkçeye çevirdi. Ayrıca diğer bazı kitaplarda çevirisi yer alan kimi belgeleri de güvenilirlik açısından kontrol ettim. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki konuyla ilgili asayiş raporları, kararnameler vb. çeşitli belgelerden yararlandım. Konunun sunumunda, anlatımın aşırı ayrıntıya boğulması kaygısıyla içeriği çalışmaya yeterince yansıtılmamış olan bu belgelerden bir kısmı çalışma sonuna eklenmiştir. Yeteri kadar veri barındırmamakla birlikte, birinci el kaynak olarak, açık ve gizli TBMM tutanaklarından da yararlandım. Genelkurmay Başkanlığı

yayınları ve olayın her iki tarafındaki tanıkların anıları, yine yararlanılan başlıca kaynaklardan olmuştur.

Bu tezin hazırlanmasında, başta değerli hocalarım Prof. Dr. Cemil Öztürk, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu ve Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca olmak üzere, İngilizce belgelerin tercümesinde büyük yardımı dokunan arkadaşım Yasemin Pehlivan'a ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi görevlisi Sayın Mustafa Tatlısu'ya emeklerinden ötürü teşekkürlerimi sunuyorum.

Orhan KILINÇ

GİRİŞ

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KÜRTÇÜLÜK HAREKETLERİ VE KÜRT İSYANLARI

Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan “Ağrı İsyanı” tarihsel süreç içerisinde bir dizi Kürt isyanının halkalarından biridir. Her ne kadar nedenleri, sonuçları, birbirlerine etkileri; coğrafi, sosyolojik, ekonomik benzerlik ya da farklılıkları; dönemin siyasi özellikleri, etkin olan kişilerin amaç ve davranışları gibi çok boyutlu bir bakış açısıyla, söz konusu isyanların anlamlı bir bütün oluşturdukları tezine önemli ve halklı eleştiriler getirilebilirse de bu isyanlardan herhangi birinin tarihsel süreç içerisinde doğru yere oturtulmasında ve tüm açıklığıyla anlaşılmasında, en azından kendisinden önceki isyanların ve bunları hazırlayan siyasi, sosyo-ekonomik etkenlerin doğru bir şekilde analiz edilmesinin önemi yadsınamaz. Bu amaca hizmet etmesi bakımından, çalışmanın giriş bölümünde Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki siyasi Kürtçülük hareketleri ve Kürt isyanları kronolojik bir özet şeklinde ele alınacaktır.

Batı Anadolu’da bir uç beyliği olarak kurulan ve sonradan dünya tarihinin en büyük imparatorluklarından biri haline gelen Osmanlı Devleti, özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde doğuya doğru genişleme politikası yürütmüştür. Yavuz’un 1514 yılındaki doğu seferi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşayan Kürtlerle Osmanlılar arasındaki ilk esaslı ilişkilerin de başlangıcını oluşturur. Bu sefer sırasında ve Çaldıran Savaşı sonrasında bölgede yaşayan Kürt aşiretleri, Safevi ve Osmanlı devletleri arasında kaldılar. Hangi tarafı seçmeleri gerektiği konusunda tereddüt yaşamaktaydılar. Bu aşamada devreye giren Osmanlı devlet adamı İdris Bey, Kürt aşiretlerinin tereddütlerinin ortadan kaldırılması ve yirmi beş Kürt beyinin Osmanlı Devleti’ne bağlanmaları konusunda önemli rol oynadı.¹ Bu Kürt reislerini kendi yanına çekme konusunda Yavuz’un Şah İsmail’den daha diplomatça davrandığı söylenebilir. Şah İsmail’in, Hoy şehrinde huzuruna çıkan on bir Kürt reisini tutuklatması ve bölgeye Şii valiler ataması, buradaki Sünni Kürt aşiretlerinin Osmanlı tarafında yer almaları yönünde karar vermelerini kolaylaştırmış olmalıdır.²

¹ Viladimir Minorsky, “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, c.VI, Ankara 1967, s. 1101.

² Bazil Nikitin, *Kürtler*, İstanbul 1976, s. 19.

Kürt aşiretlerinin yaşadığı ve Osmanlı Devleti toprakları içerisinde kalan bölgenin statüsü yine İdris Bey tarafından hazırlandı. Buralarda Osmanlı Devleti'ne bağlı ve başlarında Kürt beylerinin bulunduğu feodal yönetimler kuruldu.³ Kanuni Sultan Süleyman dönemi ve sonraki yıllarda İran'a karşı yapılan seferlerde Kürt aşiretleri, Osmanlı ordusuna azımsanamayacak yardımlarda bulundular.⁴

Osmanlı-Safevi mücadeleleri, bölgedeki Kürt aşiretlerinin kendi siyasi önemlerini fark etmeleri sonucunu doğurdu.⁵ Osmanlı Devleti'nin, Kürtleri kendi tarafında tutma isteğinin de bir sonucu olarak, bu dönemde, Kürt aşiretlerinin, kendilerine tanınan özerklik haklarını olabildiğince geniş biçimde kullanmış olmaları muhtemeldir. Hatta bu aşiretler, Osmanlı-Safevi mücadelelerinde artık işlerine geldiği gibi davranıyor, kolaylıkla bu iki büyük devlet arasında taraf değiştirebiliyorlardı. Ancak bu durumdan, aşiretler arasında bir birlik olduğu ve aynı şekilde hareket ettikleri sonucu çıkarılmamalarıdır. Aşiretlerden bir kısmı Osmanlı tarafında yer alırken, diğer bir kısmının Safevi saflarında çarpıştığı örnek savaşlar yok değildir.⁶ Özellikle Nadir Şah'ın Kürt aşiretlerle ilişkiler konusunda, kendisinden önceki hükümdarlar Şah Abbas ve Şah İsmail'den daha başarılı olduğu bellidir. Ordusunda yer alan Kürtlerin sayıca fazlalığı bunun kanıtıdır.

Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta birçok sorunlar yaşaması ve duraklama dönemine girmesiyle birlikte, Kürt aşiretleri üzerindeki etkisi oldukça azaldı. XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra, bu durumun değişmesine kadar geçen sürede, devlete karşı ilk Kürt isyanları da görülmeye başlandı.⁷ Bu isyanlardan ilki "Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı"dır. 1806 yılında, Baban aşiretinden Süleymaniye ili valisi İbrahim Paşa ölünce, Osmanlı yönetimi aynı aşiretten Halit Paşa'yı vali olarak atadı. Ancak ölen valinin yeğeni Abdurrahman Paşa, haksızlığa uğradığını öne sürerek isyan

³ V. Minorsky, a.g.md, s.1101; Daha fazla bilgi için bk. B. Nikitin, a.g.e, s. 19-20; Prens Süreyya Bedirhan, *Kürt Davası ve Hoybun*, İstanbul 1994, s. 33.

⁴ V. Minorsky bu seferlerde Kürt aşiretlerinin yardımlarını ayrıntısıyla verir (V. Minorsky, a.g.md, s.1101).

⁵ V. Minorsky, a.g.md, s. 1102.

⁶ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yy'dan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, İstanbul 1992, s. 82-84.

⁷ G. Sasuni, a.g.e, s. 84-94.

başlattı. Osmanlı Devleti’ni hayli uğraştıran isyan, 1808 yılında bastırıldı.⁸ Nedeni, tamamen kıskançlık ve mevki hırsı gibi görünen bu isyanı, bazı kaynaklar Kürtçülükle ilişkilendirirler.⁹ Bu isyan sırasında İran, isyancı guruplara silahlı güçleriyle destek vermiştir. Amacı; Kürt aşiretlerinin koruyucusu rolünü oynayarak,¹⁰ bu aşiretleri asıl rakibi Osmanlı Devleti’ne karşı kullanmaktır. 1812 yılında, bu kez “Babanzade Ahmet Paşa İsyanı” meydana geldi. Ahmet Paşa’nın, amcası İbrahim Paşa’nın intikamını almak amacıyla başlattığı bu isyan kısa sürede bastırıldı.¹¹

II. Mahmud döneminde uygulanan reform programları, ülkedeki Kürt aşiretlerinin yaşamında bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Merkezi yönetimi güçlendirmek, devlet otoritesini ülkenin tümüne yaymak ve giderek güçlü ve güvenilir olan derebeyleri ortadan kaldırmak şeklinde özetlenebilecek bu reform programı, Kürt aşiretleri üzerinde, eski sadrazam ve zamanın Sivas valisi Reşit Mehmet Paşa aracılığıyla uygulamaya konuldu. Reşit Mehmet Paşa, güçlü bir orduyla güneydoğuya hareket etti. Bağdat valisi Ali Rıza Paşa ve Musul Valisi İnce Bayraktar Muhammed Paşa, gerektiğinde kuvvetlerini onun emrine vereceklerdi. Sultan’ın otoritesini tüm bölgeye yaymaya kararlı olan Reşit Mehmet Paşa’nın bu amaç doğrultusundaki faaliyetleri, içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, göz kamaştırıcı başarılarla doludur.¹² Bu başarılardan en önemlisi hiç şüphesiz, Revanduzlu Muhammed Paşa’nın yakalanarak İstanbul’a gönderilmesidir.¹³

Soran soyundan olan ve genç yaşında Revanduz beyliğinin başına geçen Mir Muhammed, doymak bilmez hırsı ve azmi, kavgacı ve acımasız kişiliğiyle kısa sürede komşusu olan Yezidilere ve diğer Kürt derebeylerine saldırmış, oldukça başarılı da olmuştur. Mir’in yayılmasının önüne geçemeyen Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa, gücünü kabullendi ve ona paşalık unvanı verdi. Artık “Revanduzlu Muhammed Paşa” olarak adlandırılacak olan Mir Muhammed, bölgedeki saldırılarını yoğunlaştırdı.¹⁴ Bölgede bağımsızlığını

⁸ Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi, İsyan Tarihimiz, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 89, İstanbul 2004, s.103.

⁹ M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Komal Yayınları, İstanbul 1977, s.135–136.

¹⁰ G. Sasuni, a.g.e, s. 133.

¹¹ B.T.T.D, a.g.m, s. 103.

¹² Ayrıntı için bk. W. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul 2004, s. 104–105.

¹³ A.g.e, s. 104.

¹⁴ A.g.e, s. 106–110.

ilan etti. Hosnav, Suriçi, Erbil, Kuyi, Rayne, Altinköprü bölgelerini alarak sınırlarını Küçük Zap'a kadar genişletti.¹⁵ Ordusuyla, Revanduz bölgesinde bulunan Mir'in üstüne yürüyen Reşit Mehmet Paşa, yol boyunca birçok isyancı unsuru ortadan kaldırdı. Ardından çok başarılı bir diplomasi çalışması yürüterek kan dökülmeden Mir'i ele geçirdi ve İstanbul'a gönderdi. İstanbul'da Bab-ı Ali tarafından nazik bir şekilde karşılanan ve "yüksek şeref payeleri" verilen Mir Muhammed, İstanbul'dan dönüşünde Sivas'ta veya İstanbul'u terk ederken bindiği gemide öldürüldü. Mir'in yeniden isyan çıkarmasından endişelenen Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın bu olayda etkin olduğu iddia edilmektedir.¹⁶

Reşat Mehmet Paşa'dan sonra, aynı bölgedeki Osmanlı ordularının komutanlığını Hafız Paşa yürüttü ve bölgedeki Kürt feodallerin gücünün kırılıp devlet otoritesinin sağlanması işinde selefi kadar kararlı davrandı.¹⁷ Aynı kararlılığın, otoritelerinin ellerinden alınmasına yanaşmayan feodal beylerde de olduğunu, etkisi ve gücü giderek artan ayaklanmaların yoğunluğuyla kavrayabiliriz. Osmanlı ordularının 1839 yılında, Nizip'te, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusuna mağlup olması ve dolayısıyla devlet otoritesinin zayıflaması, ayaklanmaların bir diğer önemli sebebi olarak görülebilir.¹⁸ Bu yenilgiden sonra ortaya çıkan irili ufaklı ayaklanma hareketleri içinde en kayda değer olanı "Bedirhan Bey Ayaklanması"dır.

Bedirhan Bey'in, Botan hanedanının merkezi Cezire'de başlattığı isyan hareketinin nedeni ve niteliği konusundaki yorumlar oldukça farklıdır. Kimi yazarlar bu ayaklanmaya ulusçu bir karakter verme ve Bedirhan Bey'i "Kürt ulusçuluğunun babası" olarak ilan etme konusunda oldukça hevesli ve acelecidirler.¹⁹ Ayaklanmanın II. Mahmut'un Yeniçeri ocağı yerine kurmak istediği ordu için aşiretlerden asker toplaması ve aşiret liderlerinin buna karşı çıkması nedeniyle başladığı iddiası da vardır.²⁰ Bedirhan Bey'in şahsına

¹⁵ Hıdır Göktaş, *Kürtler: İsyan-Tenkil*, İstanbul 1991, s. 14.

¹⁶ W. Jwaideh, a.g.e, s. 117–118.

¹⁷ A.g.e, s. 104.

¹⁸ V. Minorsky, a.g.md, s. 1105.

¹⁹ Fransız yazar Chris Kutschera, eserinde, daha konuya girişte Bedirhan Bey'i ulusçu bir kahraman olarak ilan eder. Eserinin sonraki sayfalarında yer alan; Bedirhan Bey ayaklanması'nın ulusçu olmadığı, Bedirhan Bey'in kendi soyundan gelenlerce şişirildiği ve aslında tipik bir feodal olduğu yolundaki tarihçi yorumlarını tamamen görmezden gelir (Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, İstanbul 2001, s. 23–27). Ayrıca bk. P. S. Bedirhan, a.g.e, s. 4; G. Sasuni, a.g.e, s. 103–115.

²⁰ H. Göktaş, a.g.e, s. 15.

yönelik değerlendirmeler, genelde onun oldukça sert bir mizaca sahip olduğu yönündedir. Hatta “gaddar, eşkıya, baş kesici” unvanları da yakıştırılmıştır.²¹ Şüphesiz bu unvanların yakıştırılmasındaki en önemli olaylardan biri, Hakkâri yöresindeki Nesturilere yönelik saldırılarıdır. On bine yakın Nesturi’nin öldürüldüğü bu saldırılar özellikle Hristiyan kamuoyu tarafından nefretle kınanmış ve saldırıların durdurulması yönünde Bab-ı Ali’ye baskı yapmışlardır.²²

Sebepleri her ne olursa olsun, genç yaşta hanedanın başına geçen Bedirhan Bey’in hızla güç kazanması, dönemin Osmanlı politikasıyla çelişiyordu. Dolayısıyla bir çatışma kaçınılmaz gibi görünmektedir. Nitekim öyle de olmuştur. Osmanlı Devleti, giderek söz dinlemeyen bu asi feodali yola getirmesi için öncelikle Hafız Paşa komutasında bir askeri birlik gönderdi. Ancak Hafız Paşa başarılı olamadı. Bu olaydan sonra Bedirhan Bey daha pervasız davranmaya başladı. Van, Siverek, Viranşehir, Musul, Urmiye şehirlerini de denetimi altına aldı. Olaya daha ciddi bir şekilde eğilen Osmanlı Devleti, bu kez Topal Osman Paşa komutasında bir orduyu bölgeye gönderdi. İki taraf arasındaki zorlu savaşları kaybeden Bedirhan Bey, Eruh kalesine sığındıysa da 1847 yılında yakalanarak Girit’e sürgün edildi ve sürgünde öldü (1868).²³

Ermeni kökenli yazar Garo Sasuni, Kürt-Ermeni ilişkilerini incelediği ve Kürtlere yönelik olarak, adeta; “ortak düşmanımız olan Türklere karşı tarih boyunca omuz omuza savaşmışız, bizi birbirimize düşüren de aslında Türklerdir, şimdi birlik olup Türkleri ortadan kaldıralım” mealindeki yorum ve mesajların oldukça fazla yer aldığı kitabında, Bedirhan Bey ayaklanmasını bir Kürt-Ermeni ortak isyanı gibi göstermeye çalışır. Dıh bölgesi olarak adlandırdığı yerden, bir kısım Ermeni silahşorunun Bedirhan Bey kuvvetleri içinde yer almasını, bu tezine kanıt olarak sunar.²⁴ Ancak, kendisinin de kabul etmek zorunda kaldığı gibi durum bunun tersidir. Başta Ermeni Patriği Matteos olmak üzere birçok din adamının, Ermenileri, Kürt zulmünden

²¹ C. Kutschera, a.g.e, s. 27. Bedirhan Bey’deki olumlu özellikleri cesaret, azim ve dindarlık olarak sıralayan ancak disiplin ve itidal ile disipline edilmediği için cesaretin kayıtsızlığa, azmin inatçılığa, dindarlığın hoşgörüsüzlüğe dönüştüğü yolundaki yorumlar için bk. W. Jwaideh, a.g.e, s. 124.

²² V. Minorsky, a.g.md, s. 1106.

²³ H. Göktaş, a.g.e, s. 15–16.

²⁴ G. Sasuni, a.g.e, s. 107.

kurtarması için Osmanlı Devleti'ne başvurduğu ve gerçekte Ermenilerin Osmanlı tarafında yer aldıkları reddedilemeyecek bir gerçektir.²⁵ Aynı şekilde, “Kürt ulusal hareketi” olarak gösterilmek istenen bu isyanda, Bedirhan Bey'in öz kuzeninin ona karşı savaştığı hatta yenilmesinde önemli bir rol oynadığı, Bedirhan Bey'in torunları tarafından da kabul edilmektedir.²⁶ En yakınlarını bile ikna etmekte başarısız bir ulusal lider ve onun etrafında şekillenen bir ulusal dava kurgulamak yerine, kişisel çıkar ve liderlik tutkusu, aşiret gücünü elinde tutmanın sağladığı avantajları kimseyle paylaşmama isteği gibi daha gerçekçi bir yaklaşımla bu isyanı değerlendirmek yerinde olur. Nitekim amcasının isyanında Osmanlı Devleti tarafında yer alan Yezdan İzzettin Şer, Kırım Savaşı sırasında, devlet otoritesinin zayıflığından faydalanarak isyan etmiş ve feodal tutkularla topraklarını hızla genişletmeye çalışmıştır.²⁷

XIX. Yüzyılın son büyük Kürt ayaklanması İran'da başlamış olan “Şeyh Ubeydullah İsyanı”dır. Adı geçen isyan, İran hükümetine karşı yapılmıştır ancak Şeyh, İran'a saldırmadan önce şansını Osmanlı Devleti'ne karşı denemiştir. 1879 yılında başlattığı nispeten daha küçük boyutlu ve ihtiyatlı isyan bastırılınca, devlete “her zamankinden daha sadık” olduğunu bildirmiştir.²⁸

Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah, Osmanlılara karşı bu başarısızlığının ardından, İran'daki taraftarlarının desteğiyle İran topraklarında bir isyan planlamaya başladı. Bu amaçla 220 aşiret reisini Şemdinan'da toplayıp desteklerin istedi. Aynı zamanda Rus Çarı, Mısır Hıdivi ve Mekke Emiri ile de bağlantı kurarak destek talep etti. Gerekli hazırlıklarını tamamladığında isyanı başlattı (1880).²⁹ İsyanın görünürdeki ilk nedeni İran hükümetinin vergi talebi ve Şeyh'in oğlu Abdülkadir'in bunu reddetmesidir.³⁰ Bu şekilde başlayan isyan diğer aşiretlerin de katılımıyla genişledi. Ortaya çıkan büyük askeri güç İran'ın önemli şehirlerini ele geçirmeye başladı. Mahabad,

²⁵ A.g.e, s. 113–115.

²⁶ P.S. Bedirhan, a.g.e, s. 34.

²⁷ W. Jwaideh, a.g.e, s. 166–168

²⁸ A.g.e, s. 166–168.

²⁹ H. Göktaş, a.g.e, s. 18. Başka bir kaynakta ayaklanmanın Mangur aşireti reisi Hamza Ağa tarafından başlatıldığı, Şeyh Ubeydullah'ın, oğlu kumandasında ona yardım gönderdiği kaydedilmektedir (Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, İstanbul 1998, s. 89–90).

³⁰ Vedat Şadillili, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Ankara 1980, s. 30.

Meydanîye,³¹ Maraga isyancılar tarafından ele geçirildi.³² İsyancılar Urmiye şehrine ilerlerken, şehrin ileri gelenleri, halkın yaşamına dokunulmaması koşuluyla şehri teslim etmeyi önerdiler. İsyancıların Meydaniye’de üç bin civarında erkek, kadın ve çocuğu katletmeleri bu önerinin önemini ortaya koymaktadır. Şeyh, araçlar vasıtasıyla öneriyi kabul etti. Ancak şehrin boşaltılması için tanınan birkaç günlük sürede, tam aksine, şehir savunması güçlendirildi ve şehri teslim alma umudundaki isyancılar, İranlı güçler tarafından yenilgiye uğratıldı. Şeyh’in isyan sırasında, isyanı Osmanlı topraklarında yayma girişimleri Osmanlı Devletini de olaya müdahil etti ve Osmanlı güçleri İranlılara isyanı bastırmalarında yardımcı oldu.³³ İsyanın bastırılmasından sonra Osmanlı Devleti, Şeyh’i, 1881 Temmuz ayında İstanbul’a nakletti. Burada birkaç ay kalan Şeyh, tekrar eski isyan bölgesine kaçtı. Fakat Osmanlı kuvvetleri onu yeniden bulup bu kez Hicaz’a sürdüler. Şeyh Ubeydullah, 1883’te Mekke’de öldü.³⁴

Şeyh Ubeydullah’ın ulusçu kaygılarla hareket ettiği ve bağımsızlık amacıyla olduğu konusunda birçok kaynak ittifak halindedir.³⁵ Ancak söz konusu kaynaklarda kopuk kopuk dile getirilen bazı noktaları birleştirdiğimizde, çok farklı bir tabloyla karşılaşırız. Örneğin, Şeyh’in, ABD Elçisi olarak Urmiye’de bulunan Misyoner Korhan’a gönderdiği iki mektupta, İranlı yöneticilerin Kürt aşiretleri üzerindeki birçok baskılarından hatta zorla kadınları kaçırmalarından şikâyet eder ve bu şikâyetlerinin İngiliz Konsolosu’na aktarılmasını rica eder.³⁶ Etki-tepki ilişkisi bakımından İranlıların bu baskıları, buradaki Kürt aşiretlerini, kendilerini koruma refleksiyle harekete geçirmiş olabilir ki bu neden ulusalcı bir tavır sayılmaz. Aynı şekilde, Şeyh’in oğlu Abdülkadir tarafından geçici bir idarenin kurulduğu Soucbulak’ta, İranlı Şiilere karşı cihat ilan edilmişti.³⁷ Cihadın dini bir çağrı olduğu ve Kürtler arasında da birçok Şii bulunduğu göre, bu isyanın ulusalcı karakteri hayli tartışmalı bir hale gelir. 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi’nde, Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgenin savaş alanı olması, savaş

³¹ Bazı kaynaklarda “Miyandub” olarak geçmektedir.

³² V. Şadillili, a.g.e, s. 31.

³³ W. Jwaideh, a.g.e, s. 175–176

³⁴ A.g.e, s. 178.

³⁵ H. Göktaş, a.g.e, s. 8; W. Jwaideh, a.g.e, s. 1151; C. Celil, a.g.e, s. 120; B. Nikitin, a.g.e, s.34.

³⁶ C. Celil, a.g.e, s. 92.

³⁷ A.g.e, s. 94.

sırasında Osmanlılar tarafından bölge halkına dağıtılan 20.000 civarında silahın toplanamamış olması,³⁸ tahribat ve halkın içinde yaşadığı zor şartlar, devlet otoritesinin sarsılmış olması, dini kimliğini kullanan Şey Ubeydullah'ın bu olumsuz şartları kendi lehine değerlendirerek bölgede bir hâkimiyet kurmaya çalışması... gibi oldukça fazla tarihi gerçekler ve şartlar birlikte düşünülmeyen, bu isyanı, henüz feodalite dönemi bilincine sahip ve bölge halkı için oldukça yabancı olan ulusçulukla bağdaştırmak, bilimsel bir tavır olmaktan uzaktır.

II. Mahmut döneminde başlayan ve derebeyleri ortadan kaldırmaya, devlet otoritesini tüm Osmanlı toprağında hâkim kılmaya yönelik politika, 1870 tarihli “Vilayet Nizamnamesi” ile tamamlanarak uygulandı. Bu politikadaki amaçlardan birinciye belli bir oranda ulaşıldıysa da söz konusu topraklarda devlet otoritesinin tam anlamıyla kurulduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta yerel otoritelerin ortadan kaldırılması ve merkezi otoritenin tam olarak bu gücün yerini alamaması, bölgede bir otorite boşluğunu da beraberinde getirdi.³⁹ Bunun üzerine II. Abdülhamit, genelde tüm Osmanlı ülkesinde, özelde ise doğu illerinde bozulan otoriteyi merkezi bir idare tarzıyla yeniden kurmak için çözüm arayışlarına girdi. “Hamidiye Alayları” ve sonraki dönemlerde “Aşiret Alayları” adıyla anılan birlikler, bu endişeye çözüm olarak ortaya çıktı.⁴⁰ Ancak bu endişe tek başına yeterli bir sebep değildir. Doğu Anadolu’da devletin etkinliğini sürekli kılacak bir sosyo-politik yapı oluşturmak, aşiretlerin askeri gücünden yararlanmak, Ermenilerin bölücü faaliyetlerine engel olmak, Rus saldırılarından korunmak gibi nedenler yanında,⁴¹ II. Abdülhamit’in Pan-İslamist kaygıları da Hamidiye Alayları’nın oluşturulmasında etkili olmuştur.⁴²

20 Ekim 1890 tarih ve 233 sayılı yasaya dayandırılan Hamidiye Alayları’nı oluşturması için, Çerkez Mehmet Zeki Paşa görevlendirilmiştir.⁴³ Bu alayları kurma fikrinin de aynı kişiye ait olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Yasanın

³⁸ W. Jwaideh, a.g.e, s. 166.

³⁹ B. Kodaman, *II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s.11.

⁴⁰ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası 1908–1918*, İstanbul 2005, s. 140.

⁴¹ A.g.e, s. 140.

⁴² B. Kodaman, a.g.e, s. 32.

⁴³ H. Göktaş, a.g.e, s. 21.

⁴⁴ B. Kodaman, a.g.e, s. 33. Ancak Minorsky, bu fikrin Anadolu’daki ıslahatı uygulamak için görevlendirilen Şakir Paşa’ya ait olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Rusya’nın Kazaklardan

gerekçesinde; memleketin düşmana karşı savunulması işinin her ferдин görevi olduğu vurgulanmakta, yumuşak ve teşvik edici bir dille, aşiretlerin de bu savunmaya katılmaları gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca bölgeden o zamana kadar asker toplanmadığı gerçeği, gerekçedeki yerini almaktadır.⁴⁵ Elli üç madde ve bir sonuçtan oluşan nizamnameye göre; Hamidiye Süvari Alayları'nın nasıl kurulacağı ve bazı özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Kurulacak alaylar 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olmayacaktır. Böylelikle her alay en az 512, en fazla 1152 kişiden oluşacaktır. Büyük aşiretler bir veya birden fazla alay kurabilir, alay kurmaya gücü yetmeyen küçük aşiretler ise birkaç bölük kurabilir. Ancak alay kurulması ya da eğitim amacıyla aşiretlerin birleştirilmesi kesinlikle yasaklanmakta, merkezi otoritenin emriyle sadece savaş zamanlarında birleştirilebilecekleri belirtilmektedir. Aşiretler, öncelikle 17–40 yaş arasındaki tüm erkekleri kapsayan bir nüfus sayımı yapacak ve sayım sonucunu bir deftere kaydederek yetkililere vereceklerdir. Alayları oluşturacak erkekler, yaşları itibarıyla üç guruba ayrılmaktadır: 17–20 yaş arası “İptidaiye,” 20–32 yaş arası “Nizamiye,” 32–40 yaş arası “Redif” sınıflarında yer alacaklardı. Her alaydan bir çocuğun seçilerek İstanbul'a gönderilmesi ve orada “Süvari Mektebi”nde eğitim gördükten sonra teğmen rütbesiyle alayına dönmesi öngörülmekteydi. Hamidiye Alayları elbise, hayvan ve eyer takımlarını kendileri tedarik edecekler; tüfek, cephane ve sancak devlet tarafından verilecekti.⁴⁶

Nizamnamenin 19. maddesine göre; süvari alayları Türkmen, Karakalpak, Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşacaktır.⁴⁷ Ancak başka bir kaynakta; Kürtler dışındaki unsurlardan söz etmenin sadece, alayların tümüyle Kürtlerden oluşacağı gerçeğinin üstünü örtmek için ortaya atıldığı ileri sürülmekte ve Hamidiye alaylarının “sadece ve sadece” Kürtlerden meydana geldiği belirtilmektedir.⁴⁸ Kürt aşiretleri içinde ise; “Sünni, zayıf, sadık ve itaatkâr Kürt aşiretleri” öncelikli olarak tercih edilmişlerdir.⁴⁹

oluşturduğu askeri birlikler, Kürt alayları kurulması fikrinin esin kaynağıdır (V. Minorsky, a.g.md, s. 1106).

⁴⁵ B. Kodaman, a.g.e, s. 34.

⁴⁶ A.g.e, s. 35.

⁴⁷ A.g.e, s. 35.

⁴⁸ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler –5–*, İstanbul 1992, s. 698.

⁴⁹ H. Göktaş, a.g.e, s. 22.

Aşiretlerden bir kısmı uzak durmayı tercih etse de büyük bir çoğunluğu Hamidiye Alayları içinde yer alabilmek için oldukça hevesli davranmıştır ve kurulan alayların sayısı kısa sürede otuz altıyı bulmuştur.⁵⁰ Alay kurma izni alan aşiret, bölgede fiili ve devlet tarafından onaylı bir üstünlüğe sahip oluyordu. Hükümetin bunlara hukuki statü tanınması, silah dağıtması, bunların zorunlu askerlikten muaf tutulmaları, aşiret reislerinin devlet ve halife katında itibar görmeleri, nişanlar, fahri unvanlar, askeri rütbelere almaları, söz konusu hevesin nedenini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.⁵¹

II. Abdülhamit'in Kürt politikasının en önemli ayağını oluşturan ve 1908 yılındaki II. Meşrutiyet'ten sonra "Aşiret Alayları" adını alan⁵² Hamidiye Alayları, kuruluş amaçlarına uygun yararlı katkıları ve sonradan şartlara bağlı olarak ortaya çıkan olumsuz yanlarıyla tartışma konusudur. Hamidiye alayları içinde yer alan aşiretlerin, bu güçlerini kullanarak yol kesmeleri, kervanları soymaları, halkın canına ve malına kast etmeleri⁵³ kuşkusuz istenmeyen gelişmelerdi. Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler arasında sürtüşme ve kavgaların yaşanması, halkın bu durumdan tedirgin olması ve ayrıca alayların istenen şekilde itaat ve kontrol altına alınamamaları devletin de gözünden kaçmamış, 1896 yılı başlarında, konuyla ilgili çıkarılan ikinci nizamnamenin 54. maddesinde, bu tür olayları önlemek için sert tedbirler getirilmiştir.⁵⁴ Bu tedbirler mümkün olduğunca uygulanmıştır da. 1905 ve 1908 yıllarında, Diyarbakır'da, Hamidiye Paşası ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa, içlerinde Ziya Gökalp'ın da bulunduğu bir grup halk tarafından telgraflarla şikâyet edilmiştir. Bu şikâyetleri dikkate alınmış ve İbrahim Paşa bölgeden uzaklaştırılmıştır.⁵⁵ Ancak ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış politik olaylar, çoğu zaman, kanun hükümlerinin kâğıt üzerinde kalması sonucunu doğurmuş ve hükümet esnek ve tavizci bir politika izlemek zorunda kalmıştır.⁵⁶ Hamidiye Alayları'na dâhil olan aşiretlere devlet tarafından dağıtılan silahların, sonraki yıllarda, aynı aşiretler tarafından devlete karşı

⁵⁰ Y. Küçük, a.g.e, s. 698.

⁵¹ B. Kodaman, a.g.e, s. 36–37.

⁵² H. Göktaş, a.g.e, s. 23.

⁵³ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1970. s. 147.

⁵⁴ B. Kodaman, a.g.e, s. 43–44.

⁵⁵ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, İstanbul 1991, s. 15.

⁵⁶ B. Kodaman, a.g.e, s. 58.

kullanılma riski taşıması, bu alayların olumsuz bir yanı olarak düşünülebilir. Hamidiye alaylarının Birinci Dünya Savaşı sırasında bile Kürt örgütlenmelerine kaynak teşkil ettiği de ileri sürülmektedir.⁵⁷

Bu olumsuz sonuçlar yanında, Hamidiye Alayları'nın, kuruluş amaçlarına uygun olarak faydalı işler gördüğü inkâr edilemez. Tamamen olmasa bile pek çok konuda, birçok aşiretin merkezi otoriteye itaati sağlanmıştır. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bu durumun önemi katbekat artar.⁵⁸ Bu başarıdaki en büyük pay, kendisini, Müslümanların birliğinden yana ve onların koruyucusu olarak aşiretlere kabul ettiren II. Abdülhamit'e aittir. Abdülhamit'in Kürt aşiret reisleriyle çok iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir.⁵⁹ Aşiretler de devlet ve hükümetten çok Abdülhamit'e bağlanmışlardır. Abdülhamit'in bu politikası ve onun uzantısı olan Hamidiye Alayları, Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt aşiretlerini ve tüm Müslüman halkı, büyük devletlerin desteğinde Doğu Anadolu'da kurulmak istenen Ermeni devleti konusunda uyanık tutmuş ve daha önemlisi, bu isteğin gerçekleşmesi önündeki en büyük engellerden birini oluşturmuştur.⁶⁰

II. Abdülhamit'in doğu politikasında üzerinde durulması gereken diğer bir önemli husus "Aşiret Mektebi" uygulamasıdır. 1892 yılında açılan bu okullar amacı bakımından Enderun okullarına benzer. Müslüman Arap, Arnavut, Kürt çocukları İstanbul'da açılan bu okulda okutulup, bölgelerine döndüklerinde askeri ve idari görevler alacaklardı. Süresi beş yıl olan okullarda ilk ve ortaokul düzeyinde sınıflar vardı. Tamamı yatılı olan öğrencilerin sayısı üç yüz ile beş yüz arasında değişmekteydi. Okulun amacı; aşiretlerin, bölücü propaganda ve tahriklere karşı Osmanlı bütünlüğü içinde kalmalarını sağlamaktı. Bu okulun askeri bir özelliği bulunmadığından, bazı mezunlar Harbiye'de açılan "Aşiret Sınıfları"na alınmışlar ve buradan Yüzbaşı olarak mezun edilmişlerdir. Aşiret mektebi, 1907 yılında kapatılmıştır⁶¹

Sultan'ın, aşiret reislerinin çocuklarını himaye etmesi ve onları İstanbul'da tutup eğitmesi ülke güvenliği açısından eleştirilere uğramıştır.

⁵⁷ H. Göktaş, a.g.e, s. 23.

⁵⁸ B. Kodaman, a.g.e, s. 60.

⁵⁹ N. Kutlay, a.g.e, s.14.

⁶⁰ B. Kodaman, a.g.e, s. 60.

⁶¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001, s. 219.

Eleştirilerin farkında olan Abdülhamit, politikasının doğru olduğunu savunmuştur.⁶² Ancak söz konusu eleştirilerin büyük bir haklılık payı taşıdığı sonraki dönemlerde görülmüştür. Bazı Kürtçü kaynaklarda da net bir şekilde ifade edildiği gibi; bu öğrenciler İstanbul’da ayrılıkçı siyasi çevrelerle sıkı ilişkiler kurmuşlar ve bu fikirlerin geliştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında çok önemli roller oynamışlardır.⁶³

İttihat ve Terakki Komitesi’nin ülke içinde ve yurt dışında uzun yıllar boyunca sürdürdüğü gizli faaliyetler, 1908 yılı Temmuz ayında kendi politik amaçları bakımından başarıya ulaştı ve Meşrutiyet, uzun bir aradan sonra ikinci kez ilan edildi. Meşrutiyet’in ilanı ile Osmanlı halkları arasında bir “kardeşlik ve dayanışma” havası oluştu. Türkler, Ermeniler, Arnavutlar, Kürtler... eski kırılganlıklarından kurtulup ülkenin birlik, bütünlük ve refahı için birlikte çalışmaya söz verdiler. Ancak bu birlik duygusu, bir süre sonra yerini Osmanlı halkları arasında derin siyasi çalkantılara ve milliyetçi uyanışlara bıraktı. Bu durum kısa zamanda Kürtleri de etkileyecekti.⁶⁴

Kürt çevrelerin, gerçekleşen devrime ve onun önderlerine karşı tutumları arasında birlik görülmez. II. Abdülhamit döneminde, ona bağlılıkla hizmet etmiş ve Sultan’ın kendilerine fayda sağlayan politikalarından yararlanmış olan Kürtler, devrimin önderi “Genç Türklerden ve onların söylemlerinden hoşlanmıyorlardı. Aynı şekilde, Kürt aşiret önderleri ve dini liderlerinin de “Allahsız ve asi” olarak gördükleri Genç Türklerden hoşlandıkları söylenemez. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucu ve yandaşları arasında çok sayıda Kürt vardı. İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Abdurrahman Bedirhan, Hikmet Baban, İsmail Hakkı Baban... vb.⁶⁵ Bu isimlerden ilk ikisi, cemiyetin ilk dört kurucusu arasındaydı ve cemiyet içerisinde sürekli olarak aktif rol oynamıştır. Ancak “Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti’nin; Bedirhanilerle yakın arkadaşlıklarına, Kürdistan gazetesinin çıkarılmasına emek vermiş olmalarına ve Kürtçe yayınları özendirmelerine rağmen sürekli olarak, Osmanlılık birliğini savundukları görülür.”⁶⁶ Buna karşın dönemin son derece karışık siyasi ortamı içerisinde, Kürtlerin giderek

⁶² B. Kodaman, a.g.e, s. 60.

⁶³ Celile Celil, *Kürt Aydınlanması*, İstanbul 2000, s. 20.

⁶⁴ W. Jwaideh, a.g.e, s. 195–198.

⁶⁵ Salahi R. Sonyel, Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları 1908–1918, *Belleten*, sayı: 231, Ankara 1997, s. 389–390.

⁶⁶ N. Kutlay, a.g.e, s. 29.

daha politize olduklarına ve Kürtçülüğün ağır bastığı siyasi örgütlenmelerin oluştuğuna şahit olmaktayız. Bu siyasi örgütlenmeleri ele almadan önce, Kürtçülük siyasetinin oluşumu döneminde önemli sayılan “Kürdistan” gazetesi üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

Kürdistan gazetesinin ilk sayısı 22 Nisan 1898 yılında Kahire’de yayımlandı. Gazetenin yayıncısı ve editörü Mikdat Mithat Bedirhan’dır. Herhangi bir siyasi parti, örgüt ya da topluluğun bir organı olmaktan ziyade, yayıncının kişisel inisiyatifi ile çıkarılmış gibi görünmektedir. İlk sayının Fransızca ekinde Bedirhan, gazeteyi çıkarma amacını; halkının çıkarlarına hizmet etmek ve onun kültür seviyesini yükseltmek olarak açıklıyordu.⁶⁷ Gazetenin ilk sayılarında Abdülhamit yönetimine ilişkin eleştiriler yer almaz. Tümüyle Kürtçe çıkan gazetede Kürtlere yönelik bazı tavsiyeler vardır. Okumanın, cehaletten kurtulmanın, sanat ve ticaretle uğraşmanın önemi vurgulanır. Bu tezler ayet ve hadislerle desteklenir. Kürtlere çocuklarını İstanbul’daki Aşiret Mektebi’ne göndermeleri salık verilir. Osmanlı camiasına mensup olma yüceltilir.⁶⁸ Bu yayın politikasına rağmen Abdülhamit’in baskıları sonucu gazete, Mısır’daki yayın hayatına son verdi. Bu kez, Mikdat Mithat Bedirhan’ın kardeşi Abdurrahman Bedirhan, Cenevre’de gazetenin yayınlarını devam ettirmeye başladı. Cenevre’ye geçtikten sonra gazetenin sesinin daha gür ve cesur çıktığı, Abdülhamit’in bazı politikalarının eleştirildiği görülmektedir.⁶⁹

Sürekli olarak Kürtlere seslenen, Kürdistan ve Kürt ulusundan ve bazı yazılarında Türk yönetiminden kurtulmaktan söz eden gazetede yine de Osmanlılık kavramı çok güçlüdür. “Kürtler Osmanlı birliği içinde düşünülür. Osmanlı Devleti için devletimiz, imparatorluk toprakları için ülkemiz, kavramı sık sık kullanılır.” Ülke topraklarının elden çıkması, özellikle Girit’in kaybedilmesi üzüntüyle karşılanır. Gazetede hiçbir zaman ulusal devlet kurma çağrısı yer almamıştır.⁷⁰

Yukarıda, II. Meşrutiyetle birlikte Kürt siyasal örgütlenmelerinin görülmeye başlandığından söz etmiştik. “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti”

⁶⁷ C. Celil, *Kürt...* s. 25–26.

⁶⁸ Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-Tarih Edebiyat*, İstanbul 1992, s. 439.

⁶⁹ A.g.e, s. 440.

⁷⁰ A.g.e, s. 441; C. Celil, *Kürt...* s. 37.

bunlardan biridir. 1908 yılında İstanbul’da kurulan bu cemiyet, ilk Kürt siyasal cemiyeti olarak kabul edilmektedir. Emin Ali Bedirhan, Muhammet Şerif Paşa, Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Nehrili Şeyh Abdülkadir ve Damat Zülkûf Paşa tarafından kurulmuştur.⁷¹ Cemiyetin nizamnamesine baktığımızda amaç ve işlevini; Kanuni Esasi hükümlerini bunları anlamaya vakıf olmayan Kürtlere anlatmak, parlamenter sistemi koruyup geliştirmek, Kürtlerin padişahlık ve halifelik makamlarına bağlılıklarını artırmak, Kürtleri diğer Osmanlı halklarıyla kaynaştırmak ve eski düşmanlıkları yok etmek, eğitim, sanayi, ticaret ve tarımı yaymak ve düzenlemek... gibi ifadelerle karşılaşıyoruz.⁷²

Cemiyetin merkezi İstanbul’daydı. Fakat kısa sürede Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Muş, Musul ve Bağdat’ta şubeleri kuruldu. Bunlara “Kürt Kulübü” adı verilmekteydi. Görünüşte bağımsız olmalarına rağmen İstanbul’daki merkezle bağlantıları vardı. Şubeler, bulundukları bölgede halk içinde taraftar toplama, örgütlenme yoluna gittiler. Bitlis şubesinin bu türden çalışmaları bölgedeki Ermenileri endişelendirmiş, bazı sorunlar da yaşanmıştır.⁷³ Cemiyet, kuruluşundan kısa süre sonra, “Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi” adıyla haftalık bir gazete yayımlamaya başladı. Gazetede Kürt ulusal bilinci oluşturma amaçlı makaleler yayımlandı. Özellikle Kürt dilini geliştirme ve onu yaygın bir yazı dili haline getirme çabaları yürütüldü. Said Kürdi, gazetenin ikinci sayısına yazdığı makalede “ulusal birlik” ve “asgari uygarlık düzeyine ulaşmak için dini ve teknik bilimleri öğrenme ve ileri götürme” düşüncesini dile getiriyordu.⁷⁴

En büyük amaçlarından biri; Kürt nüfusu içinde eğitimin önemini kavratmak ve eğitimi yaygınlaştırmak olan cemiyet, kendi bünyesinde “Kürt Neşri Maarif Derneği”ni kurdu. Dernek, İstanbul’da bir Kürt Okulu açtı. Bu girişimler daha çok varlıklı Kürtlerin bağışlarıyla yapılıyordu.⁷⁵

Kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra hem “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti” hem de ona bağlı kulüp ve dernekler İttihat ve Terakki yönetimince kapatıldı. Kapatmaya gerekçe olarak, imparatorluk içinde artan ayrılıkçı ve

⁷¹ W. Jwaideh, a.g.e, s. 200.

⁷² Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Ankara 1993, s. 82.

⁷³ C. Celil, *Kürt...* s. 67.

⁷⁴ K. Burkay, a.g.e, s. 446–447; G. Sasuni, a.g.e, s. 226.

⁷⁵ C. Celil, *Kürt...* s. 68–69.